

ВІДОБРАЖЕННЯ МЕНТАЛЬНИХ РИС УКРАЇНСЬКОЇ МОВНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ XIX СТ. У ТВОРАХ МАРКА ВОВЧКА

Журавльова Н. М., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

У статті на матеріалі творів Марка Вовчка розглядаються ментально марковані етикетні лексеми та етикетні фразеологічні звороти, які служили засобом вираження мовної чемності українців у XIX ст.

Ключові слова: етикетний фразеологізм, етикетна лексема, інтенсифікатор увічливості, ментально маркований, мовна ввічливість.

Журавлёва Н. Н. ОТРАЖЕНИЕ МЕНТАЛЬНЫХ ЧЕРТ УКРАИНСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ ВЕЖЛИВОСТИ XIX СТ. В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МАРКО ВОВЧОК / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье на материале произведений Марко Вовчок рассматриваются ментально маркированные этикетные лексемы и этикетные фразеологические обороты, которые служили средством выражения языковой вежливости украинцев в XIX ст.

Ключевые слова: этикетный фразеологизм, этикетная лексема, интенсификатор вежливости, ментально маркированный, языковая вежливость.

Zhuravlyova N. M. REFLECTION MENTAL FEATURES LANGUAGE POLITELY UKRAINIANS XIX C. IN THE PRODUCT OF MARCO VOVCHOK / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article on the material of Marco Vovchok considered mentally labeled tokens and etiquette phraseological turnovers, which served as a means of expression of linguistic politeness of Ukrainians in the XIX c.

Key words: idiom etiquette, etiquette token intensifier, courtesy labeled mentally, linguistic politeness.

Проблема віддзеркалення етнопсихологічних рис мовної ввічливості українського народу в епістолярному стилі XIX – поч. XX ст. уже була предметом нашого дослідження [див.: 1, 2]. Однак на сьогодні в мовознавстві майже немає робіт, у яких би розглядалися ментально марковані етикетні мовні одиниці, якими послуговувались українці в XIX ст. з метою вираження чемності, що знайшло відображення в художньому стилі взагалі та у творах Марка Вовчка зокрема. У статті ставимо за мету з'ясувати, які ж саме етнопсихологічні риси українського світогляду, за словами письменниці, лягли в основу української мовної ввічливості.

При детальному ознайомленні з мовою оповідань і повістей письменниці звертає на себе увагу одна особливість: в етикетній ситуації згадування про відсутню особу з метою її характеристики авторка нерідко вказує на такі ментальні риси української вдачі, як-от: привітність, ласкавість і доброта. Ця особливість творчої манери письменниці є надзвичайно важливою, оскільки етнопсихологічний чинник вважається основним екстралінгвальним фактором української ввічливості. Так, наприклад, в оповіданні “Отець Андрій” читаємо: “Як побачила я Оксану, аж рученьками сплеснула. Піднялась висока дівчина, ставна, хороша; коси їй аж до пояса; і така ласкава, привітна, ввічлива” [3, с. 110]. У повісті “Три долі” Марко Вовчок так змальовує вдачу дружини Павла Булаха: “Жінка в його така була людина добра, така тиха, привітна, ввічлива” [3, с. 316]. Чемною й ласкавою виступає й Маруся з повісті “Три долі”: “Такеньки, було, і розмовляє зо мною, часом співає, ласкава та ввічлива” [3, с. 371]. У повісті “Інститутка” привітною й ласкавою показано стареньку вдову: “Хазяйка наша була удовиця старенька, привітна й ласкава, а що говірка!” [3, с. 433]. А ось як характеризує Маруся молодого козака Чайченка з повісті “Три долі”: “Він ввічливий і не дуже говіркий” [3, с. 323]. А ось як відгукується про своїх свекрів невістка Домаха з оповідання “Сон”: “Свекор мій такий добрий, жалує мене, як батько; і свекруха жартовлива й ласкава; щасна моя доля вдалася, дякувати Богу!” [3, с. 87]. Тому-то й не випадково, що така ментальна риса українського світогляду як ласкавість знайшла відображення в численних етикетних словах та усталених виразах, які служили засобом вираження мовної ввічливості у творах письменниці. Так, прикметник *ласкавий* був частотним емоційно-оцінним етикетним епітетом у повістях та оповіданнях Марка Вовчка: “Спасибі вам, бабусю моя ласкава!” [3, с. 40]; “Братіку мій ласкавий!” – промовила Олеся” [3, с. 67]; “Я собі кращого зятя не жадаю, панове ласкаві!” [3, с. 345]. При цьому варто зауважити, що етикетний епітет *ласкавий*, як правило, у її творах стоїть у постпозиції, що сприяє створенню високої тональності спілкування. У комунікативній ситуації прохання інтенсифікатором мовної ввічливості нерідко виступають етикетні фразеологічні звороти, марковані ласкавістю. Серед таких утворень найбільш уживаним є традиційний вираз *коли (б) ваша (твоя) ласка* [див.: 4, с. 416-417]. Цей етикетний фразеологізм у творчому доробку письменниці виступає в таких модифікаціях: *коли ласка, коли ласка ваша буде, коли ваша ласка, коли твоя ласка*. Напр.: “Чи не продали б ви мені розсади трошечки? – То вже для чужого продати, а для сусіди й так треба дати. – Коли ваша ласка, серце! – і простягає мені глечичка” [3, с. 35]; “Сестро! – каже брат. – Коли твоя ласка, позич мені грошей!” [3, с. 34]; “Він змішався і в мислях, і в словах, дивиться убік, а дочка моя: “Годі, мамо! Се ми вже між собою розпитаємось, а вам вже час спочити, коли ласка” [3, с. 377]; “Вам звісно, що тут їй належить, – покажіть

мені, коли ласка ваша буде” [3, с. 392]; “Хочу оженитись, прошу вас за старосту, коли ваша ласка” [3, с. 492].

З метою посилення мовної ввічливості в ситуації прохання в етикетній ролі вживалося фразеологізоване словосполучення *зроби ласку*, марковане не лише ментально, але й індивідуально: “Подаруй моїй жінці яке там незвичайне слово, зроби мені таку велику ласку, сестро моя рідненька!” [3, с. 36]; “Велику ласку мені зроби, послухай!” [3, с. 337]. До речі, етикетне фразеологізоване словосполучення *зроби (зробіть) ласку* як інтенсифікатор епістолярної ввічливості часто використовувався в листах українських інтелігентів ХІХ – поч. ХХ ст. У творах Марка Вовчка при проханні інтенсифікаторами ввічливості виступали також такі етикетні фразеологічні звороти, як-от: *будьте ласкаві (будь ласков), будь ласка: “Пустіть нас, пани-чумаченьки! – просить Мотря. – Будьте ласкаві!”* [3, с. 83]; “Нехай не приходять вона, скажіть їй, будь ласка, – нехай вона не приходять!” Вклонився мені та й з хати пішов” [3, с. 348]; “Розкажи мені, будь ласков, яка твоя жінка?” – промовила Варка” [3, с. 478]. Ласкавістю позначене й етикетне фразеологізоване словосполучення *дякую за вашу ласку (дякую за ласку)*, яке використовувалося для вираження вдячності за зроблене добро, виявлену увагу: “Ні, молода княгине, не піду до тебе на весілля: не подобна річ мені, старому, по весіллях гуляти. Дякую за ласку” [3, с. 56]. З метою посилення мовної ввічливості етикетне фразеологізоване словосполучення *дякую за ласку* ускладнювалося присвійним займенником та звертанням: “Дякую за вашу ласку, добродію, а пити не хочу” [3, с. 63].

“Фразеологічний словник української мови” фіксує лише етикетний фразеологізм *спасибі за (вашу, твою) ласку* [див.: 4, с. 846].

Етикетні слова й усталені вирази у творах Марка Вовчка часто марковані й милістю, яка теж є однією з ментальних рис української вдачі, а отже, й ввічливості. Так, персонажі її оповідань і повістей нерідко послуговуються соціально та ментально маркованим емоційно-ввічливим звертанням *милоствива пані* та гоноративом *милоствивий пан*, які з погляду сучасної української мови є застарілими й мають у тлумачному словнику позначку *заст.*: “Пані милоствива! будьте ласкаві, скажіть мені, що мій чоловік на чужині, як проживає? – Чи привик, пані милоствива, чи здоровий?” [3, с. 62]; “Ні, – кажу, – милоствива пані, маємо при собі трохи, да не всі” [3, с. 100]. Ментально й соціально марковане утворення *милоствивий пан* письменниця використовує як гоноратив для емоційно-ввічливого найменування відсутньої особи: “Спершу люди на пана вловали, та незабаром зреклися надії й думки. Він був добрий душею й милоствивий пан, та плохий зовсім – ніщо з його” [3, с. 420]. Традиційний етикетний вираз *будьте милоствиві* у “Фразеологічному словнику української мови” відсутній. Тлумачний словник хоч і фіксує цей усталений зворот, однак не вважає його фразеологізмом. У “Словнику української мови” це традиційне утворення має таку етикетну семантику: “*Будьте милоствиві* – уживалося як ввічливе прохання” [5, с. 706]. Як показує матеріал дослідження, усталений вираз *будьте милоствиві* в художньому стилі ХІХ ст. виконував роль не лише етикетно-чемного прохання, але й інтенсифікатора мовної ввічливості: “Ой добродію! Та *будьте ж милоствиві*, треба ще писати... іще не все я проказала” [3, с. 63]; “Панички! – промовила до паничів, кланяючись у землю. – *Будьте милоствиві до моїх хлопців!*” [3, с. 64]; “Підведіть мене, добрі люди! Не обижайте бідного сироту, *будьте до його милоствиві!*” [3, с. 68]; “Ой паночку, голубчику! – благає його Горпина плачуша. – Нехай же я хоч однесу сама. Паночку мій! *будьте милоствиві! се моя дитинка єдина!*” [3, с. 91]; “Як тужив він! Як він плавав! Усе просив: “Живі люди! Ходіть на мої гроби! *Будьте милоствиві, ходіть на мою могилку! Гомоніть, як я лежатиму!*” [3, с. 504]. Отже, як бачимо, етикетна семантика усталеного виразу *будьте милоствиві*, вживаного у творах Марка Вовчка, є дещо ширшою за словникову. Засобом вираження мовної гречності іноді виступав ментально маркований шанобливо-ввічливий титул *Ваша милість* [див.: 5, с. 704], який у творах використовувався переважно замість займенникових форм (вас, до вас): “Обідньої вже доби сама пані вкотила, як на колесах: пухла така, ніби на дріжджах зійшла; у персях, у атласах.

– Чого вам треба? – питає.

– *До вашої милості*, – кажу, – так і так, да низенько кланяюсь” [3, с. 99]; “Да що вже даремно *вашу милість* турбувати!” [3, с. 100]; “З Богом, – кажу, – завтра рушаймо до панії, а потім і *до вашої милості* за рушниками” [3, с. 97].

Гречні титули *Ваша ласка* і *Ваша милість* як синонімічні утворення іноді вживались і в такому значенні: доброзичливість, прихильність, виявлена вами [див.: 6, с. 298]. Напр.: “Яків знов поклонився. – Всю надію клав на *вашу ласку та милість, батьку*” [3, с. 97]. “Словник української мови” фіксує й етикетний фразеологічний зворот *милості прошу (просимо)* та вказує на його етикетну семантику: “Уживається як ввічливе запрошення” [5, с. 704]. У творах письменниці цей етикетний традиційний вираз функціонував у двох варіантах: *милості прошу* й *милості вашої прошу* та був полісемічним, тобто міг вживатися не лише як чемне запрошення, але й виконувати роль ввічливого вітання. Інакше кажучи, коло етикетних значень фразеологічного звороту *милості (вашої) прошу* в ХІХ ст. було дещо ширшим від того, яке

засвідчене тлумачним словником української мови. Напр.: “Сидимо мовчки всі; коли у двері хтось – стук-стук; а далі:

“Здорові були!” – гукнуло щось за дверима. Се ж Назар!

Увійшов і стоїть перед нами, стелю підпираючи: люлька у зубах; і сивизна, ти б казав, у густі кучері поховалась.

– Хазяйці і всім нехай Бог помагає!

– Спасибі! *Милості вашої просимо!* – вітає його стара” [3, с. 434];

“Увійшов Павло у їх хату – Лукаш сидів на печі, точив веретено, а жінка коло вікна шила. Жваво та весело розмова у їх ішла.

– *Милості просимо!* Садовіться, – вітає Лукашиха Павла.

– *Вашої милості просимо!* – крикнув Лукаш із печі. – Яка доля добра до нас занесла?” [3, с. 492].

Ласкавість, привітність та емоційність як ментальні риси української ввічливості відбилися у численних етикетних звертаннях, якими рясніють твори Марка Вовчка. При приязно-ласкавому звертанні до осіб як жіночої, так і чоловічої статі використовувались в етикетній ролі назви спорідненості та похідні від них пестливі й зменшено-пестливі утворення, тобто демінутиви. Так, при ввічливо-приязному звертанні до сторонньої особи жіночої статі переважно однакового віку з тим, хто звертається, вживались демінутив *сестронька* та пестливий дериват *сестриця*. Напр.: “Дівчата так і присіпались: “Скажи, Мотре, *наша сестронько*, галонько!” [3, с. 84]; “Бач, цураєшся нас! – було, гніваються дівчата. – Що ж я вам маю казати, *сестриці?*” Так чогось нездужаю, – було, одмовляюся” [3, с. 84]; “Ото, було, молодиці й жартують. – А що, – кажуть, – ваша дочка, Горпино? Вона й почне: – Та вже всміхається, *сестриці-голубоньки*, і рученята до мене простягає; вже знає мене; ні до кого не йде, тільки до мене” [3, с. 89]; “А Маруся мені так-то вже поважно вимовляє: “Ти, *сестрице*, коханням не жартуй!” – от, мов, вона ворожка стара абоцо” [3, с. 325]; “Нашо ж мене так питаєш, Маруся? Я його люблю. – Чи щиро? Чи велико, *сестрице?* Подумай” [3, с. 330]; “Голубко моя! *Сестрице!* – обіймає її Катря, ридаючи. – Ти мене не судиш?” [3, с. 344].

При поштиво-ласкавому звертанні літньої людини до молодої жінки або дівчини вживалась як етикетна лексема *дочка*. Таке приязно-чемне звертання мало відтінок розмовності [див.: 7, с. 400]. У творах письменниці дочкою свекор називає свою невістку, хоч на таке етикетне значення цієї лексеми тлумачний словник не вказує: “Тату! – крикнула. – А чого, *дочко*, мене лякаєш? Я був задрімав. Мала спити і досі.

– *Дочко*, – промовив стрий, – *дочко!*

– А що, – одмовляє, бач, як допомоглося! Затихла моя дитинка, не кричить!” [3, с. 92].

Пестливим словом *доня* свекруха іменує невістку, а чужа бабуся називає молодицю, хоч така етикетна семантика цього деривата не знайшла відображення в тлумачному словнику української мови. Напр.: “Свекруха сама плаче, а мене розважає: – Так-то нам уже Господь дав, *доню моя мила*, – каже, – що хто скаже, той і плаче! От я звікувала в розкоші, заміж пішла по любові, сини в мене, як соколи... та зате ж я й попоплакала найгіркішими слізьми” [3, с. 88]; “А тобі ж полегшало, *доню?*.. То й добре” [3, с. 480].

Пестливий дериват *батенько*, який має розмовне забарвлення, використовувався як поштиве звертання невістки до свекра: “Як уже вона там робила сей день, – увечері прибігла додому, аж дух її захватило:

– Дитинко моя! донечко! Чи ви ж доглядали її, *батеньку?* Скажіть же бо, що й як?

– Та годі побиватись, дочко, – каже старий свекор, – дякувати Господові, втихла трохи” [3, с. 91].

При поштиво-приязному звертанні невістки до свекра вживалась також в етикетній ролі й розмовна лексема *тато*. “Словник української мови” вказує на етикетне значення цього слова: “Ввічливе звертання до тестя, свекра” [див.: 8, с. 43]. Напр.: “Горпина й слова не промовить, обхопила дочку руками та наче й замерла. Старий ізнов задрімав.

– Світла! Світла, дайте! – скрикнула.

– *Тату!* світла!” [3, с. 92].

Етикетну роль при ласкаво-поштивому звертанні молодої чи дорослої людини до парубка або чоловіка у творах письменниці нерідко виконувало діалектне зменшено-пестливе утворення *братік*, якого, до речі, тлумачний словник не фіксує. Демінутив *братік* як поштиво-пестливе звертання був частотним і міг ускладнюватися прикладкою та інтимізуючим займенником. Напр.: “Добре, *братіку*, добре. Кого ж свататимемо?” [3, с. 492]; “Якось йому крамарі, що наїздили до його дещо купувати, то й кажуть:

– *Братіку Данило!* Всім би ти чоловік, та коли б ти оту свитину закинув та ходив по нашому, – у каптані” [3, с. 120]; “Тиміш зібрав парубків: “*Братіку мої,* товариші милі, допоможіть мені!” [3, с. 111]; “От, – каже, було, хто з громади, – ти, брате Максиме, зовсім у пана вбрався.

– *Еге ж,* братіку, вбрався” [3, с. 113]; “Чого ж се, *братіку,* завів такої жалібної? Чому не викуплять? Аби гроші, то й викупишся” [3, с. 95].

При етикетно-поштивому звертанні до старшого за віком чоловіка вживався пестливий дериват *дядечко*, який мав розмовний відтінок. “Словник української мови” на етикетне значення цього утворення не вказує. Напр.: “Що ж мені, – каже, – *дядечку,* по тих грошах? Чи викуплять вони мене?” [3, с. 96]; “Е-е, *дядечку!* Вона, мабуть, чи не ковшем їх міряє!” [3, с. 95]; “А стара тоді до його: “А де ж ваш рід, *дядечку?* Звідки ви самі?” [3, с. 435]. Старшого за віком чоловіка часто персонажі творів Марка Вовчка величають розмовним словом *дядько*. Як слушно зауважує А. Бурячок, “слово *дядько* в українській мові дожовтневого періоду, як і тепер, широко вживалося ще при звертанні на знак пошани до старшого віком чоловіка середнього та старшого віку” [9, с. 85]. Напр.: “Не сила наша, – кажуть парубки: вже й їм стало жалко. Еге, *дядьку!* Якби-то сила!” [3, с. 75]; “Я до вас, *дядьку,* – каже Лукашеві. – Я до вас діло маю” [3, с. 491].

В етикетній ролі у творах письменниці виступав і пестливий дериват *тіточка* при поштивому звертанні до старшої за віком жінки: “А що свекруха? – питають мати. – *Ой Тіточко моя любенька!* сьогодні вночі я її бачила в нашій коморі” [3, с. 106]. Одинадцятитомний словник фіксує це утворення та вказує на його етикетну семантику: “Пестливо-шанобливе звертання до жінки, звичайно старшої за віком” [8, с. 150].

Красу подружніх стосунків Марко Вовчок відтворює за допомогою різноманітних ласкаво-пестливих звертань, виражених словами, вжитими як у прямому, так і в переносному значенні, а також субстантивами, які теж вказують на такі етнопсихологічні риси нашої вдачі як ласкавість та емоційність: *кохання моє, моє серце, моя рибочко, моя голубко, моя ясочко, дружино моя, моє серденько, моя любя, любко, моє подружжя, милий мій, голубе мій, мій друже і т.д.* Напр.: “*Друже мій,* чого усе думаєш? Скажи мені, – знов Галя озвалася до його” [3, с. 483]; “Ні, *моя ясочко,* проживай веселою” [3, с. 469]; “Ти смутний такий, *мій голубе!*” [3, с. 473]; “Ходім на місто, *дружино моя,* погуляймо! – каже мені Прокіп” [3, с. 432]; “*Серденько моє,* що ж мені, бідному, в світі робити?” [3, с. 408]. Характерною особливістю мовної поштивості, відтвореної Марком Вовчком, було те, що такі образно-пестливі утворення, часто ускладнені інтимізуючим займенником, використовувались для приязно-голубливого називання відсутньої особи, чого не спостерігаємо в епістолярному стилі XIX – поч. XX ст. Напр.: “Вона тільки подивиться, *моя голубонька!*” [3, с. 78]; “Він таки справді другого дня ввечері й вернувся, *мій голуб сизий!*” [3, с. 88]; “Де вона, *моя пташечка?*” [3, с. 122].

При ласкавому звертанні матері й батька до своїх дітей, баби до онука, а також старшої жінки до козаків використовувався етикетний фразеологічний зворот *сокіл ясний*. Напр.: “Розходьтесь, *соколи мої ясні!* – промовляє стара, плачучи” [3, с. 56]; “Діти мої, діти! Є вас, як цвіту, по всьому світу, тільки вас коло матері нема потомлені віка звести! Вихохла я вас лихим людям на поталу... Де ж ви, мої голуб'ятка? *мої соколи ясні?*” [3, с. 68]; “Діти мої! – прощається Іван. – Прощайте, *соколи мої ясні!* Шануйте матір, любіться із собою, нікого не кривдіть... прощайте, діточки мої любії!” [3, с. 60]; “Питає він, а стара заплакала та й каже: “Ніхто вже не стрічатиме тебе, *мій соколе ясний,* окрім мене, старої” [3, с. 121]. “Словник української мови” фіксує етикетний фразеологізм *ясний сокіл*, у якому емоційно-оцінний епітет стоїть, на відміну від творів Марка Вовчка, у препозиції. Усталений вираз *ясний сокіл* у словнику має позначку *поет.* й таке етикетне значення: “Ласкаве, привітне, приязне звертання до чоловіка” [10, с. 655]. У творах письменниці етикетна семантика цього фразеологізму в порівнянні зі словниковою є значно конкретнішою.

Доброта й привітність як ментальні риси мовної ввічливості знайшли відображення не тільки у власне українських етикетних лексемах *добродій* і *добродійка*, в емоційно-оцінному епітеті *добрий*, але й у численних побажаннях, які функціонують у творах письменниці. Напр.: “Просимо ж, *добродію шановний,* на весілля!” [3, с. 57]; “*Бувайте здорові, добродійко!*” [3, с. 100]; “Да подивіться, *люди добрі,* чим же він не козак?” [3, с. 98]. При цьому варто додати, що майже всі побажання, які вживаються у творах, пов'язані з релігією, яка є важливою ознакою української духовності. Так, в оповіданні “Козачка” молоді ходять по селу й запрошують на весілля: “Тут молоді порівнялись: треба було вже перше всього привітати їх, як Бог велів. Вони поклонились, на весілля просять. Петро підняв високу шапку:

– *Боже вам помагай!* – рече. – *Нехай Господь щастить долею, щастям і здоров'ям!*”

– *Нехай же Господь дає долю добру й талан. Щоб були здорові, як вода, а багаті, як земля! і вік вам довгий, і розум добрий, красні молодята!*” [3, с. 57].

А в оповіданні “Данило Гурч” ось як вітає свекруха молодих: “Стріла Наталю стара хлібом-сіллю:

– *Господине моя молодая! нехай же тебе Господь щастить долею й здоров'ям! Щоб була здорова, як вода, а багата, як земля, а хороша, як рожка!* Ти нашу хату звеселиш і мене, старую, одмолодиш!

Так-то вже стара вітає молоду та радіє, аж плаче” [3, с. 123].

У творах письменниці в комунікативній ситуації побажання використовувався й етикетний фразеологічний зворот *хай (нехай) вас (тебе) Бог (Господь) благословить*, який наявний у реєстрі “Фразеологічного словника української мови”, де має таку дефініцію: “Уживається для вираження побажання успіху в якійсь справі, роботі і т. ін.” [див.: 4, с. 40]. Напр.: “Шануйте матір, кохані сини мої, любіться щиро! *Нехай Господь вас усіх благословить!*” [3, с. 62].

Для вираження побажання кому-небудь добра, безпеки, благополуччя у творах функціонував етикетний фразеологізм *хай (нехай) Мати Божжа милує (прощає, боронить і т.ін) / помилує (простить і т. ін.)*, який у “Фразеологічному словнику української мови” має позначку *заст.* [див.: 4, с. 468].

Індивідуального авторського маркування у творах Марка Вовчка зазнав етикетний фразеологічний зворот *нехай Господь вас благословить*, який уживається в такому вигляді: “*Нехай же його Мати Божжа поблагословить!* – заговорила плачучи” [3, с. 67]. Поряд з традиційним виразом *нехай тебе Мати Божжа помилує* у творах функціонують і позначені авторською індивідуальністю етикетні фразеологічні звороти, до складу яких із метою посилення мовної ввічливості додавались емоційні звертання: “Уклонилась батькові; батько благословив її: “*Нехай тебе, моя доню, Мати Божжа заступить!*” [3, с. 76]; “Увечері ввійшла до батька й поцілувала його в руку. Старий схопив її за голову:

– *Катре, дочко моя нещаслива! Нехай тебе Мати Божжа помилує!*” [3, с. 117]; “А мати головою журливо похитала:

– Оце й твоя пора прийшла, доню! Гляди ж, се на весь вік, Катре! Гляди, кого обираєш, *та й нехай тебе Мати Божжа і благословить, і допоможе!*” [3, с. 334]; “Стара мене благословляє і його: “*Нехай вам Мати Божжа допомагає, діти!*” А сльози тихі так і біжать з очей ласкавих” [3, с. 431].

Привітність і емоційність нашого народу відбилися і в численних вітальних виразах. Крім етикетного фразеологічного звороту *здоров (здорова, здорові) [був (була, були, будь, будьте)]*, в оповіданнях і повістях функціонував також маркований усталений вираз поштового привітання *здоровенька була*, ускладнений звертанням, яке сприяло посиленню чемності: “Приходжу – вона сама у хаті, старої Пилипики не було. – *Здоровенька була, Марусечко!* – кажу їй. – Чого се ти сама дома?” [3, с. 329]; “Хтось уступив у сінці. Я відчинила, аж це бабуся.

– *Здоровенька була, дівчино,* – промовила до мене. – Просимо на вечерю, зозулько! – Спасибі, бабусю!” [3, с. 417]. Тлумачний словник фіксує лише традиційну марковану формулу ввічливого прощання *бувайте (будьте, зоставайтесь) здоровенькі*, а етикетний вираз поштового, стилістично маркованого вітання у ньому відсутній.

Отже, Марко Вовчок у своїх творах чітко вказала три ментальні риси української мовної ввічливості: привітність, ласкавість і доброту. Разом із тим детальний аналіз етикетних лексем і фразеологізмів, уживаних у повістях та оповіданнях письменниці, дозволяє назвати ще такі етнопсихологічні риси, як-от: емоційність, милість та релігійність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Журавльова Н. “Не забувайте щирого Вашого друга...” (Відображення етнопсихологічних ознак української ввічливості в листуванні Тараса Шевченка з подружжям Максимовичів) / Н. Журавльова // “Я син свого народу”. Наукова спадщина Михайла Максимовича (до 200-річчя з дня народження вченого) : зб. наук. праць; відп. ред. проф. М. Корпанюк. – К. : ВЦ “Просвіта”, 2006. – С. 149-157.
2. Журавльова Н. М. Епістолярна ввічливість, пронизана щирістю й ласкою (на матеріалі листів Б. Д. Грінченка) / Н. М. Журавльова // Творча спадщина Бориса Грінченка й українська національна ідея : матеріали Всеукр. наук. конф. до 145-ої річниці з дня народження Б. Грінченка, (Луганськ, 9–10 грудня, 2008 р.). – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2008. – С. 61-68.
3. Вовчок Марко. Твори : у 3 т. / Марко Вовчок. – К. : Дніпро, 1975. – Т. 1. : Повісті та оповідання. – 1975. – 638 с.
4. Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 1999. – 984 с.
5. Словник української мови : в XI т. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. IV. : І–М. – 840 с.
6. Словник української мови : в XI т. – К. : Наукова думка, 1971. – Т. I. : А–В. – 799 с.
7. Словник української мови : в XI т. – К. : Наукова думка, 1971. – Т. II. : Г–Ж. – 550 с.

8. Словник української мови : в XI т. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. X. : Т–Ф. – 659 с.
9. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові / А. А. Бурячок. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 151 с.
10. Словник української мови : в XI т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. XI. : Х–Ь. – 700 с.

УДК 811.111'42

КРИТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ КОМИЧЕСКОГО ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ДИСКУРСА

Лобова О. К., преподаватель

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Статья посвящена углубленному анализу критической функции комического институционального дискурса. На материале англоязычной стендап-комедии рассмотрены особенности критической функции, которые проиллюстрированы шутками стендап-комиков.

Ключевые слова: дискурс, комический институциональный дискурс, критическая функция, нарушение норм, стендап-комедия.

Лобова О. К. КРИТИЧНА ФУНКЦІЯ КОМІЧНОГО ІНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна.

Статтю присвячено поглибленому аналізу критичної функції комічного інституційного дискурсу. На матеріалі англійської стендап-комедії розглянуто особливості критичної функції, які було проілюстровано жартами стендап-коміків.

Ключові слова: дискурс, комічний інституційний дискурс, критична функція, порушення норм, стендап-комедія.

Lobova O. K. CRITICAL FUNCTION OF THE HUMOROUS INSTITUTIONAL DISCOURSE / V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine.

This article focuses on the profound analysis of the humorous institutional discourse's critical function. On the material of English standup-comedy peculiarities of the critical function are studied and illustrated with standup-comedians' jokes.

Key words: critical function, deviation of norms, discourse, humorous institutional discourse, deviation of norms, standup-comedy.

Современная антропоцентрическая лингвистика ориентирована на анализ языковой личности, дискурса, а также комического потенциала языка, т. к. комическое является неотъемлемой характеристикой Homo Loquens. В рамках дискурсивных исследований актуальность получает анализ институциональных типов дискурса. В лингвокультурном пространстве выделяют разнообразные типы институциональных дискурсов (Е. Бакумова [1], Г. Бутова [2], М. Коновалова [3], Е. Костяшина [4], О. Кудоярова [5], О. Паршина [6], Н. Сальникова [7], Л. Шевырдяева [8]), среди которых дифференцируем комический институциональный дискурс (далее КИД), представляющий собой ограниченную институциональными рамками речемыслительную деятельность комической тональности, в совокупности лингвальных и экстралингвальных аспектов, базовой характеристикой которой является шутливость. Исследование комического в дискурсивном аспекте не является новым. Однако профессиональный комизм в институте комедии все еще остается неисследованным, что и определяет актуальность данной статьи.

Объектом статьи является англоязычный КИД как продукт интенциональной лингвокреативной деятельности субъектов, а предметом – его критическая функция. Материалом анализа послужили дискурсивные комические фрагменты, полученные методом сплошной выборки из видеозаписей и скриптов выступлений англоязычных стендап-комиков к. XX – нач. XXI вв. Цель статьи – выявление особенностей критической функции комического институционального дискурса.

Любой институциональный дискурс исторически изменчив и возникает для удовлетворения определенных потребностей. Определение функций дискурса также является необходимым и важным этапом в познании данного феномена. Функции дискурса определяются его целями (ср. функциональный – т. е. предназначенный для достижения какой-либо цели [9, с. 163]). КИД присущи такие функции: критическая, обозревательная, аксиологическая, дестабулизации. Критическая функция наиболее рельефно репрезентирована в КИД. Данная функция объективируется посредством осмеяния через критику социальных, политических, культурных, этических, эстетических взглядов общества, высмеивания